

Доц. м-р Горанчо Ангелов,

Музичка академија, Универзитет „Гоце Делчев“ - Штип

Балканската етноорганологија и нејзиниот придонес во истражувањето на музичкиот инструмент зурла

Нашиот продлабочен интерес за истражување на традиционалните музички инструменти во Македонија наметнува перманентно проучување на претходните етноорганолошки истражувања спроведени од домашни и странски фолклористи кои се вршени на територијата на денешна Република Македонија. Трудите објавени во минатото во поголемите научно-образовни и културни центри (Белград, Загреб, Софија и др.) се од непроценливо значење за секој млад истражувач бидејќи сведочат за состојбите во време кога музичкиот фолклор имал огромна улога во севкупниот живот на населението. По формирањето на македонската држава во 1945 год. а подоцна и со формирањето на Институтот за фолклор, во Македонија се создаваат реални услови за теренски истражувања поврзани со инструменталната музичка традиција, архивирање и обработување на здобиениот материјал и негово објавување. Од денешна инстанца, објавените трудови во периодот пред и по формирањето на македонската држава ни овозможуваат да го проследиме егзистирањето на инструменталната музичка традиција во континуитет од 65 па и повеќе години наназад. Во тоа време музичкиот фолклор се практикувал, се создавал и надградувал во своите природни средини што овозможило негово автентично бележење. Во нашиот труд ќе опфатиме одредени публикации од домашни и странски етноорганолози кои се темелат на теренските истражувања спроведени во различен временски период во Македонија и во еден поширок географски простор околу неа. Преку нив ги согледуваме состојбите со зурлациската инструментална традиција некогаш и денес во поглед на зурлата како инструмент, кој ја употребувал, кој ја изработувал и од кој материјал се изработувала.

Музичките инструменти како средство преку кое се изразуваат некои состојби кај човекот имаат значајна улога во градењето на колективната музичка свест на одредено поднебје а самиот процес на создавање, зачувување и пренесување бил спонтан по одредени природни правила. Андријана Гојкович вели: „Основна функција на секој музички инструмент е да произведува звук преку кој ќе се изразуваат одредени душевни состојби и чувства кои се јавуваат кај човекот. Неговата функција зависи од неговата употреба, односно дали се употребува како извор на звук со што добива музичка функција или пак се употребува како реквизит, со што придобива магиско ритуална функција“

(Gojković, 1994). Музичките инструменти во рацете на инструменталистот имале музичка функција и биле присутни во различни моменти од човековото живеење. Тие имале влијание во формирањето на личноста на инструменталистот кој пак влијаел на формирањето на музичкиот вкус во потесното и пошироко опкружување. Бројни настани од минатото се зачувани токму преку песните кои се пренесувале од колено на колено а кои често биле придружувани на некој музички инструмент. Во моменти кога луѓето биле радосни или тажни, кога имало војни и страдања, кога имало порази и триумфи, музичките инструменти со својата звучна боја и преку одсвирените мелодии давале асоцијација на некој од споменативе настани. Во поглед на употребуваните музички инструменти располагаме со одредени извори кои ни укажуваат кои се инструменти биле употребувани. Некои од нив се задржале и се во употреба и денес а некои постепено исчезнале. Оние што опстанале, претежно се во својата автентична форма како во минатото. Многу често, имало обиди за нивно видеоизменување или музичко надградување во функција на естетско и тонско збогатување музичките инструменти ги задржале своите ерголошки карактеристики. Можеби овие промени претставувале процес кој траел еден подолг временски период но извесно е дека тоа се случувало а се случува и денес. Наше мислење е дека музичките инструменти еволуирале заедно со човекот и имале значајна улога во формирањето и градењето на музичката традиција на секој народ.¹

Истражувањата во минатото како основа за истражувањата денес

Истражувањата поврзани со музичките инструменти кои се вршени во различни временски периоди ни овозможуваат да го проследиме егзистирањето на некој музички инструмент во одреден временски период и регион. Секое истражување во кое на било кој начин се споменуваат музичките инструменти за нас е од фундаментално значење бидејќи може да ни даде информации преку кои ќе се запознаеме со техничко-тонските карактеристики, музичката и употребната функција, изработката и ерголошките карактеристики на инструментот.² При користењето на постарите материјали имаме можност да дознаеме каде, кога и какви истражувања претходно се вршени за одредени музички инструменти, кој истражувал, во кој период е истражувано, колку бил стручен во

¹ Зборувајќи за промените, мислиме на промени кои се случувале како резултат на човековиот музичко-интелектуален развој кој не бил фиксиран туку променлив и прилагодлив на одредени влијанија од кои и самиот човек не бил изземен. Промените и прогресијата не ја опфаќаат само физичката конструкција на инструментот туку и звучните надградувања во поглед на тонскиот опсег и искористеноста на музичките можности на инструментот.

² Многу често имаме истражувања на кои музичките инструменти не им се приоритени туку опфаќаат други сегменти од народното творештво. Кај некои извори музичката и музичките инструменти се споменуваат во некој друг контекст, како дел од практикување на одредени обреди и ритуали. Овие условно наречени површни информации без разлика во кој контекст се споменуваат музичките инструменти за секој истражувач имаат значајна научна тежина бидејќи многу често даваат опис на инструментите од кој можеме да дознаеме за каков инструмент станува збор, кој свири, во кои прилики свири, дали само се свири или се пее во придружба на инструментот, дали инструменталистот придружува некој или пее сам итн.

произнесувањето на собраниот материјал и какви насоки произнесува за следните истражувачи. Преку анализа на истражувањата кои се вршени во минатото, имаме можност да осознаеме некои методи на прибирање и обработување на теренскиот материјал и колку истражувачот бил темелен во прибирањето на информациите, дали при обработувањето на здобиениот материјал произнесува продлабочени или површински информации и дали бил објективен или субјективен при нивното објавување.³ Преку претходните истражувања имаме можност да ги запознаеме условите во кои е истражувано, колкав регион е опфатен, да дознаеме дали некој инструмент е донесен од некоја друга култура или е присутен од поодамна, дали музичките инструменти ги употребувале подалечните предци на опфатените информатори и од кои тие ги наследиле.⁴ Во поглед на истражуваниот простор, од денешен аспект можеме да согледаме дали истражуваните региони во минатото припаѓале на една географски дефинирана држава или не, дали е истражувано кај една декларирана нација или не и дали овие региони денес се наоѓаат во рамките на една држава. Значаен фактор кој треба да го земеме во предвид при нашите истражувања е географската близина или оддалеченост во која се среќаваат слични или исти инструменти. Нагласуваме дека музичките инструменти не биле подеднакво прифатени во секоја средина и од секоја етничка заедница. За ова допринеле повеќе фактори кои исто така се предмет на нашите истражувања. Во поглед на прифатеноста, некои инструменти повеќе биле прифатени во градските а помалку во селските средини и обратно. Васил Хаџиманов и Живко Фирфов зборувајќи за инструментите и инструменталната народна музика на Македонија велат дека дудукот, шупелката, кавалот, гајдите и ќеменето се инструменти кои непосредно припаѓаат на селото, додека тамбурата, зурлите и тапаните припаѓаат како на градот така и на селото (Хаџиманов-Фирфов, 1999:279). Како и да е, музичките инструменти биле дел од животот на човекот без разлика во која средина се наоѓал. Во продолжение ќе наведеме некои извори поврзани со музичкиот инструмент зурла кои сведочат за присуството на зурлата на еден поголем географски простор од балканските земји.

Некои истражувања поврзани со зурлата во Македонија и во соседните региони

„За проучувањето на инструментите и инструменталната музичка традиција во Македонија не постои обемен документиран материјал што би послужил за детални научни анализи, согледување и компарации. Македонија со специфичната географска положба, како и со културно-историските и економските предуслови, била погодна за на нејзината почва да се инфилтираат разни влијанија и култури. Сите овие превирања

³ Во поглед на објективноста и субјективноста во произнесувањето на здобиените информации, и во денешно време сме сведоци на намерно присвојување на туѓи традиции со одредени цели поради што во понатамошното излагање ќе се потрудиме непристрасно да ги посочиме само реалните и позитивни придобивки од публикации објавени во различен временски период.

⁴ Имајќи во предвид дека многу често се вршени истражувања со цел да се негира употребата на некој музички инструмент од народ кој што бил под туѓа управа, мораме да бидеме претпазливи со нивното цитирање во одредени контексти како би преовладала научната етика и непристрасност.

влијаеле и се одразиле и врз музичкото минато на нашиот народ, кои делумно ги прифаќал или ги отфрлал“ (Џимревски 1976:151). Претходниот цитат од истакнатиот македонски етноорганолог д-р Боривоје Џимревски напишан пред четириесетина години ја потврдува и нашата констатација за недоволните информации од минатото поврзани со инструменталната музичката традиција. Досега објавените трудови би биле појдовна точка за денешните истражувања, истражувања кои понатаму, во некое идно време ќе имаат статус на “претходни истражувања“.

Зурлата е музички инструмент кој важи за носител на источната музичка култура. Зурлата слична или иста покрај во Македонија се среќава и во соседните земји како Бугарија, Србија, Косово и Грција. Голем дел од истражувањата вршени на територијата на балканските земји укажуваат на употребата на зурлата во еден подолг временски период. Кон овие истражувања ги додаваме и нашите лични теренски истражувања за зурлата во Македонија преку кои го согледуваме континуитетот на употребата, од кого се користела некогаш и се користи денес и колкав е бројот на зурлаците.

Со својот звучен тембар зурлата успеала да се наметне и да биде рамноправен двигател на инструменталната музичка традиција кај повеќе балкански народи. Тоа се должи и на способноста на самите инструменталисти кои нашле начин со својата музика да продрат до секого. Тоа го постигнувале со тоа што нивниот репертоар го прилагодувале на средината и на музичкиот вкус на населението на кое свиреле. Во сите истражувања како инструменталисти на зурла најчесто се споменуваат ромите (цигани) кои се населени во повеќе земји на Балканот и пошироко. Истата состојба е и со зурлаците во Македонија кои претежно се роми. Овој инструмент повеќе или помалку е прифатен кај народи со различна традиција и етничка припадност а е инструмент кој сеуште егзистира во една бројка која говори за неговата улога во животот на луѓето и во денешно време. Имајќи во предвид дека зурлата се среќава во држави со дефинирани граници се прашуваме, колкава е веројатноста овој инструмент да е автохтон или е донесен и прифатен од други култури. Кај научната јавност овие дилеми побудувале интерес уште одамна особено околу прашањето дали слични или исти инструменти се користеле на помал или поголем географски простор и како нивната музика се одразила во градењето на локалната вокална и инструментална музичка традиција.⁵

Од објавените трудови и преку информациите стекнати на терен (нашите информатори зурлаци во нивната меморија опфаќаат временски период од околу 100 год.) можеме да

⁵ Она што предизвикува интерес кај секој етноорганолог е прашањето околу автохтноста на инструментот и кои критериуми и параметри би се земале во предвид при евентуалното докажување на автохтноста. Ова прашање е можеби едно од покомплексните. Да се докаже кога и каде се појавил некој музички инструмент ако истиот се користи на поголем географски простор се потребни сложени, продлабочени и непристрасни истражувања преку анализа на што поголем број извори кои на некој начин говорат за одреден музички инструмент. Не смее да се занемари и прашањето дали инструментот ја задржал својата првобитна форма или претрпел одредени промени по кои се разликува од “на него сличните“ кои се среќаваат во некој друг регион. Сметаме дека овие прашања не би требало толку да не засегаат и да се осврнеме на употребата на инструментите денес.

констатираме дека зурлата има своја улога во градењето на музичката инструментална традиција во Македонија и некои соседни земји.⁶ За музичкиот инструмент зурла во Македонија среќаваме извори кои опфаќаат ни даваат некои конкретни информации за временски период од околу еден век назад и истите можат да ни послужат при примената на компаративните методи. Од материјалите кои имавме можност да ги разгледаме ќе посочиме некои странски истражувачи кои во своите публикации даваат солидни податоци поврзани со зурлата со акцент на македонските истражувачи.

Истражувачите од постарите генерации кои објавуваат значајни трудови се Курт Сакс кој го објавува трудот „Real-Lexicon der Musicinstrumente“ (Лексикон на музички инструменти) а хрватскиот етномузиколог Божидар Широла кој ги објавува трудовите „Зурле и сопиле“ и „Свираљке са ударним језиком“ (Saks, 1913; Širola, 1933; 1937). За зурла пишуваат и српските етномузиколози Драгослав Девич, Андријана Гојкович и Роксанда Пејович (Девич, 1977, 1981; Gojković, 1982, 1985, 1989, 1994; Pejović, 1983). Чешкиот фолклорист Лудвиг Куба во Македонија престојува во 1925 и во 1927 год. Посетувајќи ги градовите Охрид, Битола, Прилеп, Велес, Скопје и Штип забележува дека во секое село со словенско население среќавал свирачи на гајди и дека секое село во Македонија има свој гајдација. Тамбуриците преовладувале таму каде што има повеќе Арнаути и Цигани. Дудукот и шупелката се распространети помеѓу македонското население а зурлите и тапаните само кај циганското население (Маркл, 1966). Српскиот етнолог Јеремије М. Павлович го пишува трудот „Малешево и малешевци“ во кој опфаќа повеќе сегменти од животот на населението во малешевскиот регион опфаќајќи ги и музичките инструменти каде прави поделба на сиромашки (гајда и кавал), богаташки (зурла и тапан) и чаршиски (тамбура, хармоника, кларинет и виолина) (Павлович, 1929). Сестрите Љубица и Даница Јанкович, истражувајќи ја играорната традиција во Западна Македонија, забележуваат дека во Мијачката област инструменталната музика се изведувала на локални инструменти, зурли и тапани со кои се придружувале и ората (Јанковић, 1948: 26). Јуриј Арбатски во својата дисертација поврзана со свирењето на тапан ја опфаќа зурлата како инструмент кој настапува во придружба на уште една зурла и на еден или два тапана (Арбатски, 1999: 297). Во соседна Бугарија за зурлата пишуваат Илија Манолов, Иван Качулев, Николај Кауфман, Димитрина Кауфман, Лозенка Пеичева и Венцислав Димов, Вергилий Атанасов (прави систематизација на бигарските народни музички инструменти и др. (Манолов, 1974; Качулев, 1962, 1967; Кауфман, 1965; Кауфман, 2000; Пеичева, 1993; Пеичева– Димов, 2002; Атансов, 1977). Пообремен труд за зурлациската традиција во Бугарија објавуваат бугарските етномузиколози Лозенка Пеичева и Венцислав Димов.

Димитрина Кауфман, барајќи докази за карактеристиката на циганите како медиатори во балканската градска инструментална култура забележува дека “зурлацација е синоним на

⁶ Временскиот период од 100 години не треба да биде сватен фиксно бидејќи постарите информатори на 60-70 годишна возраст не наврќаат во времето на нивните дедовци што значи опфаќаат временски период подолг и од 100 години.

циган“ подкрепувајќи го тврдењето со примери за зурлациството во областа Македонија (Кауфман, 2000:67).

Истражувања поврзани со народните музички инструменти меѓу кои и зурлата во Македонија прават македонските фолклористи Марко Цепенков кој што ги опишува народните инструменти кои што се упоробувале од страна на македонскиот народ. Покрај опишувањето дава термилошки податоци и изработува и скици на секој инструмент меѓу кои и за зурлата (Цепенков, 1980). Живко Фирфов и Васил Хаџиманов ја пишуваат публикацијата Народни инструменти и инструментална народна музика на Македонија (Фирфов-Хаџиманов,1999). Вера Кличкова ги објавува трудовите „Народни музички инструменти у Македонији“ и „Зурлациско-гајдациски занат у Прилепу“ и „Свадбените обичаи од селото Галичник-дебарско“. (Кличкова, 1958; 1960; 1964). Музикологот д-р Сотир Голабовски објавува два труда: „Потеклото на зурлата“ и „За имитацијата на зурлата во ракописот Ивирон 986“. Во првиот труд Голабовски опфаќа информации поврзани со потеклото на зурлата каде користи претходни истражувања и лични истражувања додека во вториот труд ја анализира мелодијата ”Сурла“ каде прави осврт на мотивот за создавањето на ова дело и анализа на метроритмичката конструкција на мелодијата согледувајќи го третманот на оваа фамилија инструменти во претхристијанскиот и христијанскиот период барајќи ги евентуалните врски помеѓу инструменталната световна и вокална црковна музика (Голабовски, 1974, 1986). Повеќе трудовите поврзани со народните музички инструменти во Македонија објавува д-р Александар Линин. Во трудот „Зурлите во Македонија“ ни дава конкретни објаснувања за потеклото, составните делови, терминологијата и употребата на зурлата (Линин, 1968; 1970; 1978; 1986; 1999). Истражувањата на д-р Боривое Џимревски резултираат со повеќе објавени трудови во кои е опфатена и зурлата. Во неколку одделни публикации пишува дека пишува дека зурлата е неизоставен дел од свадбените обреди, наведува ликовни извори поврзани со музичките инструменти меѓу кои и зурлата, констатира дека тамбуриите во Малешевијата немаат многувековна традиција, како што е тоа случај со другите музички инструменти – гајдите, зурлите и тапаните, ја напоменува важноста на зурлата и нејзината улога за време на одржувањето на пеливанските игри приложувајќи и неколку мелограми од мелодии кои се свират во текот на одржувањето на самите борби итн. Џимревски зборува и за застапеноста на ориенталните тонски низи во музиката на зурлациските состави (Џимревски, 1972, 1976, 1978, 1984, 1988, 2000, 2001, 2005). Етномузикологот Михаило Димовски, истражувајќи ја играорната традиција во повеќе региони, во неколку наврати, покрај гајдата како музичка придружба ја споменува и зурлата и зурлациско-тапанарските состави како музички инструменти за придружба на дел од ората кои што ги среќава на терен (Димовски, 1973, 1973, 1974, 1976). Истражувајќи ја духовната и материјалната култура на Ромите, етномузикологот д-р Родна Величковска опфаќа некои обележја поврзани со музиката и музичките инструменти кај ромите (Величковска, 2002).

Претходно споменатите истражувања без разлика дали биле насочени конкретно кон зурлата или зурлата е спомената во некој друг контекст, даваат голем придонес за понатамошните истражувања поврзани со овој музички инструмент, во Македонија и пошироко.⁷ Од денешен аспект овие истражувања ни овозможуваат да согледаме и некои состојби во минатото кои се однесуваат на употребата и органолошките карактеристики на зурлата.

Заклучок

Во овој труд опфативме наши размислувања за развојот на науката која се бави со истражувања поврзани со музичките инструменти потенцирајќи го значењето на балканските фолклористи, етномузиколози и етноорганолози кои истражувале во изминатиот период. Конкретниот интерес ни беше насочен кон музичкиот инструмент зурла и истражувања поврзани со него на територијата на балканските земји. Овие истражувања ни говорат за употребата на еден музички инструмент кој опстоил со векови на еден поширок географски простор на чија територија се наоѓа денешна Република Македонија и земјите од нејзиното опкружување. Опфатените студии ни овозможуваат да дојдеме до сознанија за зурлата во еден временски период во дијапазон од повеќе стотици години наназад што претставува стабилна основа при донесувањето на одредени научни заклучоци. Преку публикациите објавени во различни временски периоди ни се овозможува да ги проследиме состојбите со зурлата и нејзината употреба во различни политичко-социјални услови кои се одразувале во развојот, негувањето и зачувувањето на музичката традиција. Сумирајќи ги истражувањата поврзани со зурлата, вршени во различни временски периоди можеме да изградиме наш заклучок кој е поткрепен со факти а кој може да се анализира во некое блиско или далечно идно време. Не смееме да забораваме дека и нашите истражувања вршени во овој период во иднина ќе бидат предмет на анализа од поновите генерации истражувачи и истите ќе бидат можеби основа за согледување на состојбите со музичките инструменти. Имајќи ги во предвид условите во кои тие истражувале и технолошкиот развој во минатото, можеме само да претпоставуваме на какви се тешкотии наидуваале при собирањето и обработувањето на теренските материјали. Како и да е, нашата благодарност кон сите оние кои некогаш истражувале можеме да ја изразиме само преку нагласувањето на нивните достигнувања и резултати и продолжување на нивната работа.

⁷ Убедени сме дека постојат повеќе објавени трудови од балкански и светски истражувачи поврзани со зурлата и секое понатамошно продлабочено истражување може да открива извори кои можат да допринесат во расветлувањето на некои аспекти поврзани со музичкиот инструмент зурла во Македонија и пошироко.

Литература:

Арбатски, Јуриј. 1999. Свирењето на тапан во Македонија. Скопје: Музика, год. 3, бр.5, 1-31, (редакција Марко Коловски).

Атанасов, Вергилий. 1977. Систематика на българските народни музикални инструменти. София: Издателство на Българската академия на науките.

Величковска, Родна. 2002. Духовната и материјалната култура на Ромите. мај, 1998. Скопје: Зборник од првиот меѓународен научен симпозиум, 99-106.

Голабовски, Сотир. 1986. За имитацијата на зурлата во ракописот „Ивирон“ 986. Скопје: Македонски фолклор, 19/37: 197-200.

Голабовски, Сотир. 1974. Потекло на зурлата. Скопје, Македонски фолклор, 7/13: 35-37.

Девич, Драгослав. 1983. Оријентална или балканска лествица у народним песмама Србије и Македонија. Скопје: Македонски фолклор, 16/32: 121-127.

Димовски, Михајло. 1971. Орската народна традиција на Македоците од с. Ајватово (Солунско) и нејзините карактеристики. Скопје: Македонски фолклор, 4/7-8: 295-309.

Димовски, Михајло. 1974. Русалиските обичајни игри во селото Секирник (Струмичко) и нивните карактеристики. Скопје: Македонски фолклор, 7/13: 165-182.

Димовски, Михајло. 1974. Орската традиција во село Ињево (Радовишко). Скопје: Институтот за фолклор, кн. 4.

Димовски, Михајло. 1976. Метро-ритмичките структури на ората во Македонија. Скопје: Македонски фолклор, 9/18: 79-90.

Јанковиќ, Љубица и Даница. 1948. Народне игре, Београд: књ. IV .

Кауфман, Николай. 1965. Народната музика в Пиринскиа край. В: Известия на института за музика, кн. XI. Софија, Издателство на БАН, 149-219.

Кауфман, Димитрина. 2000. „Циганите като медиатори в Балканската градска инструментална култура“, Интербалкански музикално-културни взаимодействия, Софија, Музика Viva, 66-73.

Качулев, Иван. 1962. Народните инструменти и инструменталната музика на българите мохамедини в Родопите, В: Известия на института за музика, Софија, кн. VIII. Издателство на БАН, 197-234.

Качулев, Иван. 1965. „Български духови двугласни народни музикални инструменти“, В: Известия на института за музика, Софија, кн. XI. Издателство на БАН, 23-78.

Качулев, Иван. 1967. „Зурна“, В: Енциклопедия на българската музикална култура. Венелин Кръстев, отг. Ред., Софија, Издателство БАН, 251-252.

Кличкова, Вера. 1960. Народни музички инструменти у Македонији. Београд: Рад V Конгреса СФЈ у Зајечару и Неготину, 1958.

- Кличкова, Вера.** 1960. Божиќни обичаи во Скопска Котлина. Скопје: Гласник на Етнолошкиот музеј, 233.
- Кличкова, Вера.** 1964. Зурлациско-гајдациски занат у Прилепу. Народно стваралаштво, Београд, св.11.
- Кличкова, Вера.** 1965. Свадбените обичаи од селото Галичник-дебарско. Скопје: Гласник на Етнолошкиот музеј, бр.2.
- Линин, Александар.** 1986. Историскиот развој на народните музички инструменти на македонските Словени. Скопје: Македонска музика, кн. VI.
- Линин, Александар.** 1970. Инструменталните состави во Македонската народна музика. Скопје: Македонски фолклор, 3/ 5-6.
- Линин, Александар.** 1978. Македонски инструментални орски народни мелодии, Скопје: Македонска книга, Институт за фолклор „Марко Цепенков“, кн. 3.
- Линин, Александар.** 1986. Народните музички инструменти во Македонија. Скопје: Македонска книга.
- Линин, Александар.** 1999. Зурлите во Македонија. Скопје: Музиката на почвата на Македонија, МАНУ, 301-304.
- Манолов, Илија.** 1974. Зурни, зурнска музика у некоторых балканских народов и реликтные формы в ней (Зурлите, музиката со зурли кај некои Балкански народи и реликтните форми во неа). Скопје: Македонски фолклор, 7/13:39-45.
- Маркл, Јарослав.** 1966. Лудвиг куба у Македонији. Дојран: Конгрес фолклориста Југославије.
- Павловић, М. Јеремија.** 1929. Београд: Малешево и Малешевци.
- Пейчева, Лозанка-Димов, Венцислав.** 2002. Зурнаджийската традиција в Югозападна Блгария. Софија: Блгарско музикознание-иследвания.
- Пейчева, Лозанка.** 1993. „Набљудания върху зурнажийската традиција в Югозападна Блгария“, Софија, Блгарски фолклор, 19/2, 48-58.
- Фирфов, Живко- Хаџиманов, Васил.** 1999. Народни инструменти и инструментална народна музика на Македонија. Скопје: Музиката на почвата на Македонија, МАНУ, кн. 7, дел I-II, 279-280.
- Цепенков, Марко.** 1980. Материјали литературни творби, Скопје: „Македонска книга“, Институт за Фолклор, стр. 147-157.
- Цимревски, Боривоје.** 1972. Свадбените обреди и песни од с. Брезно (Тетовско). Скопје: Македонски фолклор, 5/9-10: 191-193.
- Цимревски, Боривоје.** 1976. Претставите на музичките инструменти на фреските и дрворезите во Македонија. - "Македонски фолклор", IX/17, Скопје, стр. 151-165.
- Цимревски, Боривоје.** 1978. Музичките инструменти во патеписната литература од времето на турскиот период на Балканот и нивните траги денеска. Скопје: Македонски фолклор, 11/21-22: 301-319.
- Цимревски, Боривоје.** 1988. Инструменталната народна музика во Титоввелешко. Скопје: Македонски фолклор, 21/42: 139-157.

Цимревски, Боривоје. 2000. Сличности и разлики меѓу питијскиот номос и пеливанството во Македонија-некои етномузиколошки и етнологски аспекти. Скопје: Македонски фолклор, 28/55: 39-55.

Цимревски, Боривоје. 2001. Канење на умрените во Галичката свадба. Скопје: Македонски фолклор, Списание на Институтот за фолклор „Марко Цепенков“, бр.56-57.

Цимревски, Боривоје. 2005. Градска инструментална музичка традиција во Македонија. Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“, Орска и инструментална народна традиција, кн. 7.

Devič, Dragoslav. 1974. Muzički instrumenti na srednovekovnim freskama Srbije i Makedonije, Sarajevo: Zvuk, br.3.

Devič, Dragoslav. 1977. Etnomuzikologija III deo (instrumenti), skripta, Beograd: Fakultet umetnosti u Beogradu.

Gojkovič, Andrijana. 1985, Muzika jugoslovenskih Roma, Narodno stvaralaštvo, Folklor, god. XXIV, sv. 1-4, Beograd.

Gojkovič, Andrijana. 1989, Narodni muzički instrumenti, Vuk Karadžić, Beograd.

Gojkovič, Andrijana. 1994, Muzički instrumenti – Mitovi i legende, simbolika i funkcija, Beograd.

Gojkovič, Andrijana. 1982, Terminološke sličnosti muzičkih instrumenata. Zvuk, br. 2, Sarajevo.

Pejovič, Roksanda. 1983. Pretstave muzičkih instrumenata na umjetničkim spomenicima srednovjekovne Bugarske. Sarajevo: Zvuk, br.2.

Sachs, Kurth. 1913. Belin: Real-Lexicon der Musicinstrumente.

Širola, Božidar. 1932. Sopile i zurle. Zagreb Narodna starina, knjiga XII, sv. 30.

Širola, Božidar. 1937. Sviraljke s udarnim jezičkom. Zagreb: Dijela JAZU, knjiga XXXII.